

УДК 159.923.5-056.83:364-786
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-4-12

КОМПЛЕКСНЕ ПСИХОДІАГНОСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАДАПТАЦІЇ ПОСТНАРКОЗАЛЕЖНИХ ДОРΟΣЛИХ

Ільченко Руслан Миколайович,
аспірант кафедри психології

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

ilchenko.ruslan@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8440-822X

Мета. У статті розглядаються результати дослідження комплексного психодіагностичного забезпечення психологічної реадaptaції постнаркозалежних дорослих. Метою роботи є обґрунтування психодіагностичного забезпечення соціальної реабілітації та психологічної реадaptaції постнаркозалежних дорослих. У зв'язку із цим ми ставимо два завдання: 1) розробити теоретичну модель психологічної реадaptaції; 2) підібрати комплекс методик психодіагностики перебігу психологічної реадaptaції на прикладі постнаркозалежних дорослих.

Методи. Теоретичний аналіз і узагальнення даних літературних джерел за темою дослідження (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних і емпіричних даних) підпорядковані завданню виявлення основних методологічних підходів і теоретико-емпіричного вивчення проблеми реадaptaції.

Результати. Проведене дослідження дало змогу встановити, що психологічна реадaptaція – це процес, спрямований на повторне пристосування людини до умов існування та подолання дезадаптацій, спричинених травмами, насильством, залежностями, деприваціями тощо, у фізичній, когнітивній, емоційній, соціальній і духовній сферах розвитку особистості.

Для дослідження особливостей психологічної реадaptaції можна використовувати комплекс засобів психодіагностики перебігу психологічної реадaptaції (зокрема, постнаркозалежних дорослих), який включає в себе такі методики: Методика дослідження несприятливого дитячого досвіду (НДД) (за В. Фелітті, Р. Андом), Симптоматичний опитувальник дистресу (SCL-90-R, за Л. Дерогатисом; модифікувала Н. Паніна), опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (за В. Моросановою), Особистісний опитувальник соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймонд), методика «Духовний потенціал особистості – 2» (за Е. Помиткіним).

Висновки. Зроблено висновок, що психологічна реадaptaція має бути спрямована на п'ять сфер особистості, у яких виникають дезадаптації (фізична, когнітивна, емоційна, соціальна і духовна). Комплексне психодіагностичне забезпечення психологічної реадaptaції постнаркозалежних дорослих повинно відбуватися з дослідженням кожної із вказаних сфер особистості людини із застосуванням відповідних психодіагностичних методик.

Ключові слова: наркозалежність, реабілітація, ресоціалізація, реадaptaція, комплекс методик психодіагностики психологічної реадaptaції у фізичній, емоційній, когнітивній, соціальній і духовній сферах особистості.

COMPLEX PSYCHODIAGNOSTIC MAINTENANCE OF PSYCHOLOGICAL RE-ADAPTATION OF POST-DRUG ADDICTION ADULTS

Ilchenko Ruslan Mykolayovych,

Postgraduate Student at the Department of Psychology
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

ilchenko.ruslan@gmail.com
orcid.org/0000-0001-8440-822X

Purpose. The results of the research of complex psychodiagnostic support of psychological re-adaptation of post-addicted adults are considered in the article. The purpose of the work is to substantiate the psychodiagnostic support of social rehabilitation and psychological re-adaptation of post-substance abuse adults. In this regard, we set two goals: 1) to develop a theoretical model of psychological re-adaptation; 2) to select a set of methods of psychodiagnostics of the course of psychological re-adaptation on the example of post-substance abuse adults.

Methods. Theoretical analysis and generalization of data from literature sources on the topic of research (analysis, synthesis, comparison, systematization, generalization of scientific-theoretical and empirical data) – are subordinated to the task of identifying the main methodological approaches and theoretical-empirical study of the problem of re-adaptation.

Results. The research has made it possible to establish that psychological readaptation is a process aimed at re-adjusting a person to the conditions of existence and overcoming maladaptations caused by traumas, violence, addictions, deprivations, etc., in physical, cognitive, emotional and social development.

To investigate the features of psychological readaptation, you can use a complex of psychodiagnostic tools for the course of psychological readaptation (in particular – post-drug-dependent adults), which includes the following methods: Methodology for the study of adverse childhood experiences (NDD) (by W. Felitti, R. Anda), Symptomatic Distress Questionnaire (SCL-90-R, by L. Derogatis; modified by N. Panin), Diagnosis of the “Style of self-regulation of behavior” (by V. Morosanova), Personal questionnaire of social and psychological adaptation (by K. Rogers, R. Dimond), Method “Intellectual potential of the individual – 2” (by E. Pomytkin).

Conclusions. It was concluded that psychological readaptation should be directed to the five areas of personality in which maladaptation occurs (physical, cognitive, emotional, social and spiritual). Comprehensive psychodiagnostic support for the psychological re-adaptation of post-substance abuse adults should come from studies of each of these areas of human personality using appropriate psychodiagnostic techniques.

Key words: *drug addiction, rehabilitation, re-socialization, re-adaptation, complex of psychodiagnostic methods of psychological re-adaptation in physical, emotional, cognitive, social and spiritual spheres of individual.*

Вступ

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема профілактики та подолання наркозалежності посідає одне із провідних місць у соціально-психологічних дослідженнях. Адже відомо, що кількість залежних у всьому світі постійно збільшується, а смертність серед адиктів зі стажем не зменшується. Профілактика даного згубного явища має три види, як-от: первинна (первенція), вторинна (інтервенція) та третинна (поственція), саме до останнього виду належать реабілітація та реадптація наркозалежних, метою яких є допомога пацієнтам припинити вживання речовин для запобігання психологічним, правовим, фінансовим, соціальним і фізичним наслідкам, які спричиняє зловживання психоактивними речовинами. Але реабілітація та реадптація можуть різнитися одна з одною залежно від вибраних напрямів, методів і технік різних психотерапевтичних шкіл. Саме тому вирішення проблеми психодіагностичного забезпечення процесів реабілітації та реадптації постнаркозалежних дорослих спрямоване на пошук методичного інструментарію для контролю та коригування процесів третинної профілактики в заданому напрямі.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Різні автори вивчали проблеми реадптації як сутності людського буття, у межах соціологічного аналізу реадптації, соціально-педагогічні засади процесу реадптації, питання теорії та практики діяльності реабілітаційних центрів, досліджували психологічні аспекти реадптації (зокрема, і наркозалежних) тощо.

Соціально-психологічна реабілітація (від лат. *rehabilitatio* – «відновлення») – комплекс заходів, спрямованих на відновлення психічного і психологічного здоров'я

суб'єкта, оптимізацію внутрішньогрупових зв'язків і відносин, виявлення потенційних можливостей особистості й організації психологічної корекції, підтримки і допомоги.

Деякі автори ресоціалізацію називають соціально-психологічною реабілітацією (Агарков, 2014). Ресоціалізація наркозалежних добре розглянута у працях Ю. Чернецької, яка, спираючись на визначення В. Синьова, вважає, що ресоціалізація наркозалежних – це «<...> відновлення, збереження, розвиток соціально корисного досвіду, а також можливість його реалізації в повсякденному житті у всіх сферах життя наркозалежного, як під час реабілітації, так і на подальших етапах його життєдіяльності, що дозволить особистості стати повноцінним членом суспільства» (Чернецька, 2012: 292–293). Вона наводить структурні компоненти процесу ресоціалізації наркозалежного: суб'єкт, об'єкт, мета, зміст, засоби, результат, рівні, функції.

Водночас цікавим для нашої праці буде визначення результатів ресоціалізації як об'єктивних показників реабілітації наркозалежного у вигляді певного адаптивного досвіду та ступінь суб'єктивного задоволення набутими досягненнями. С. Харченко пропонує такі результати ресоціалізації:

1) вихованість особистості – це оволодіння соціально значущим способом задоволення потреб, формування відповідальності за власні вчинки, здійснення вибору в суперечливих стосовно моралі ситуаціях;

2) освіченість особистості – оволодіння необхідною системою знань про суспільство, культуру та науку;

3) розвиток здібностей, які забезпечують особистості самоствердження в суспільстві: розвиток здібностей характеризує індивідуальність та неповторність;

4) соціальна і професійна самореалізація особистості – з'ясування своєї ролі

в мікро- та макросоціумах, реалізація своїх можливостей у професійній діяльності;

5) створення сім'ї – усвідомлений крок сформованої особистості, яка бере на себе відповідальність за виховання майбутнього покоління (Харченко, 2006).

Отже, саме адаптивний досвід стає одним із головних об'єктивних показників вдалої ресоціалізації, який втілюється у процесі реадaptaції особистості в життя без наркотичної речовини.

Сама ж реадaptaція (від лат. *re* («назад») + *adaptatio* («приспосовування»)) – це процес, спрямований на повторне пристосовування людини до умов колись звичного для неї середовища та його змін.

Загалом, адаптація (від лат. *adapto* – «приспосовую») визначається вченими як зміна самого себе (настанов, рис характеру, стереотипів поведінки тощо) відповідно до нових вимог діяльності, соціальних умов і нового оточення. Це також входження в нову систему взаємин, на нову соціальну позицію, а також вроджена реакція організму пристосовуватися до нових умов життя (Березин, 1988).

Оскільки соціальна адаптація є не одномоментна зміна системи, а протікає в часі як процес, то постає питання про її стадії. В. Філіпов наводить чотири якісні стадії соціальної адаптації (Філіпов, 2018):

1. Перша (початкова) стадія, коли індивід, який адаптується, вловлює лише правила поведінки, але система цінностей соціуму внутрішньо ним не визнається.

2. Друга стадія (терпимість), коли як соціальне середовище, так і індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки щодо один до одного.

3. Третя стадія – пристосовування, «акомодації» – пов'язана із взаємними поступками: індивід визнає і приймає систему цінностей середовища, але її представники цього середовища визнають деякі його цінності.

4. Четверта стадія – повної адаптації, «асиміляції», коли індивід відмовляється від колишніх зразків і цінностей і цілком приймає нові (Філіпов, 2018: 194).

Існують такі механізми соціально-психологічної адаптації особистості: 1) когнітивний, що включає всі психічні процеси, пов'язані з пізнанням: відчуття, сприймання, уявлення, пам'ять, мислення, уява тощо; 2) емоційний, що включає в себе різні моральні почуття й емоційні стани; 3) практичний, поведінковий, що пропонує певну спрямовану діяльність людини в соціальній практиці.

Виділяють такі види адаптації: алопастична адаптація – здійснюється змінами

зовнішнього світу під наявні потреби особистості; аутопластична адаптація – здійснюється змінами структури особистості під умови середовища (Алієв, 2017, 2018). Розрізняють загальну і ситуативну адаптацію: загальна адаптація (і адаптованість) є результатом послідовної низки ситуативних адаптацій.

Під час наркозалежності в людини виникають різні види дезадаптації щодо зовнішнього світу, які можуть заважати гармонійному існуванню в соціумі та залишатися навіть після проведених заходів реабілітації та під час ремісії у вживанні наркотичних речовин. Дезадаптація, за Ю. Федорі, під час психотравмуючих подій може проявлятися у трьох компонентах:

– когнітивному – дисгармонійність самооцінки, незадоволеність собою, відчуття залежності від інших людей, зосередженість на особистих проблемах, деформація ціннісно-мотиваційних орієнтацій;

– емоційному – нестійкість емоційно-вольової сфери, домінування негативних емоційних станів;

– поведінковому – труднощі взаємодії у трудовому колективі, родині, з найближчим оточенням і офіційними представниками держави (Федорі, 2012).

Учені пропонують категорії, спрямовані на пристосовування наркозалежних до нових умов середовища («адаптація», «коадаптація», «реадаптація», «переадаптація», «соціальна адаптація»). Так, Ю. Чернецька зазначає: «Також слід відзначити, що єдиний за своїм змістом комплекс інтеграційних заходів деколи позначався різними термінами – «адаптація», «соціалізація», «реадаптація» та ін. Термінологічні відмінності у визначенні сутності і змісту інтеграції обумовлені значною мірою тим, що для кожного напрямку науки, яка займається питаннями інтеграції наркозалежних, характерні свої особливі методи, підходи» (Чернецька, 2016: 174). Вона слушно вважає адаптацію частиною соціалізації, а дезадаптацію – складником десоціалізації, із чого виходить, що і реадaptaція наркозалежної особистості буде складником її ресоціалізації (Чернецька, 2016: 171).

Соціально-психологічна реадaptaція, за Г. Караяні, є складовою частиною психологічної реабілітації – різновиду психологічної допомоги в тій частині, у якій вона спрямовується на відновлення втрачених (порушених) психічних можливостей та здоров'я (Караяні, 2006).

С. Таточенко під реадaptaцією розуміє процес особистісної еволюції, що дозволяє наркозалежному, який бажає цього, у прогресуючому темпі знову здобути владу над

своїм життям і відновити свою психічну, психологічну та соціальну рівновагу (Таточенко, 2017). За В. Чирко, реадаптація – це життєвий план, за допомогою якого людина знову набуває здатності ухвалювати рішення і діяти самостійно, без допомоги психотропної речовини (Чирко, 2002: 151).

А. Шумейко зазначає, що під реадаптацією «розуміють відновлення регуляторних психічних реакцій і психічної діяльності, що відповідає вимогам звичайних умов життєдіяльності, на основі реструктуризації сформованого під впливом психогенних факторів неадекватного сприйняття екстремальних умов» (Шумейко, 2017: 222). У загальному сенсі поняття «реадаптація» означає повторне пристосування людини до умов навколишнього середовища. Даний процес є необхідним для тих осіб, що раптово з певних об'єктивних або суб'єктивних причин змінили навколишнє середовище та змушені знову адаптуватися і відтворювати припинені соціальні зв'язки (Шумейко, 2017).

Як показники ефективності процесу реадаптації вказують комплексність, перманентність, гарантованість, професійність, сталість реадаптації. Також виділяють кілька типів реадаптації: соціально-психологічну, психологічну, професійну, психіатричну, ацентричну.

2. Методологія та методи

Об'єктом даного дослідження є психологічна реадаптація постнаркозалежних осіб; предметом – особливості психологічної реадаптації постнаркозалежних осіб із застосуванням методу М. Мюррей. Метою роботи є обґрунтування психодіагностичного забезпечення соціальної реабілітації та психологічної реадаптації постнаркозалежних дорослих. У зв'язку із цим ми ставимо два завдання: 1) розробити теоретичну модель психологічної реадаптації; 2) підібрати комплекс методик психодіагностики перебігу психологічної реадаптації на прикладі постнаркозалежних дорослих.

3. Результати та дискусії

За твердженнями вчених, у разі наркозалежності погіршується адаптація людини

в соціумі та виникають дезадаптації, які можуть проявлятися в таких компонентах, як: когнітивний, емоційний та поведінковий. На нашу думку, зміст поведінкового компонента відповідає соціальній сфері людини, а до вже вказаних сфер дезадаптації ми додамо ті, які пропонує М. Мюррей, – фізичну сферу, пов'язану з тілом, та духовну (Мюррей, 2012; Murray, 1991; Murray, 2012).

Узявши до уваги все вищезазначене, можна дати таке визначення: *психологічна реадаптація* – це процес, спрямований на повторне пристосування людини до умов існування та подолання дезадаптацій, спричинених травмами, насильством, залежностями, деприваціями тощо, у фізичній, емоційній, когнітивній, соціальній і духовній сферах розвитку особистості.

Схему відновлення траєкторії нормативної адаптації людини представлено нами на рис. 1.

Оскільки дезадаптація наркозалежних осіб потребує подолання та реадаптації в тих сферах, де вони виникають, то діагностичний супровід психологічної реадаптації постнаркозалежних повинен стосуватися методик, які призначені виявляти вказані явища. Для дослідження особливостей психологічної реадаптації постнаркозалежних дорослих можна використовувати різні методики, які досліджують п'ять вищевказаних сфер реадаптації особистості людини. Але нами обрано лише п'ять методик психодіагностики реадаптації постнаркозалежних дорослих: Методика дослідження несприятливого дитячого досвіду (далі – НДД) (за В. Фелітті, Р. Андом), Симптоматичний опитувальник дистресу (SCL-90-R, за Л. Дерогатисом; модифікувала Н. Паніна), опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (за В. Моросановою), Особистісний опитувальник соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймонд), методика «Духовний потенціал особистості – 2» (за Е. Помиткіним) (див. нижче табл. 1).

Дамо короткий опис вказаного комплексу методик психодіагностики сфер психологічної реадаптації людини.

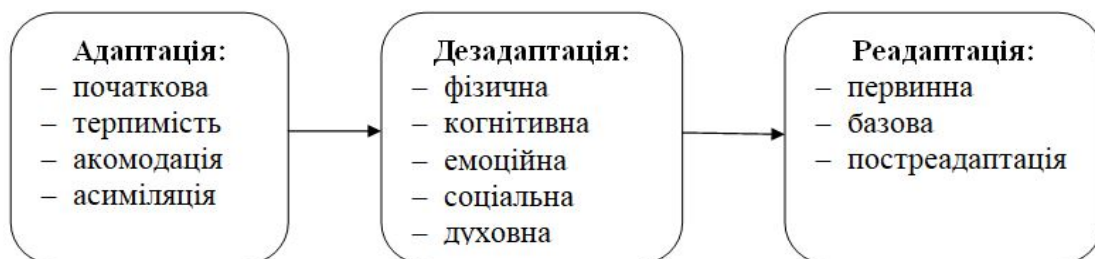

Рис. 1. Схема відновлення траєкторії нормативної адаптації людини (за Р. Ільченком)

Таблиця 1

Відповідність методик дослідження, зі шкалами психодіагностики, сферам психологічної реадптації особистості

Сфери психологічної реадптації	Методики дослідження				
	Методика дослідження несприятливого дитячого досвіду (НДД) (за В. Фелітті, Р. Андом)	Симптоматичний опитувальник дистресу (SCL-90-R) (Symptom CHECK LIST-90-REVISED) (за Л. Дерогатисом)	Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (за В. Моросановою)	Діагностика соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймонд)	Методика «Духовний потенціал особистості – 2» (за Е. Помиткіним)
Фізична	+	соматизація, обсессивно-компульсивні розлади			психофізіологія
Емоційна	+	депресія, тривожність, ворожість, фобічна тривожність, параноїдні симптоми		емоційна комфортність	
Когнітивна			планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкість, самостійність		інтелект
Соціальна	+	міжособистісна сензитивність, ПСИХОТИЗМ		інтернальність, домінування, прийняття інших, адаптивність	
Духовна				ескапізм, самосприйняття	спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, досвід

Методика дослідження несприятливого дитячого досвіду (НДД) (за В. Фелітті, Р. Андом) розроблена американським медичним профілактичним центром Kaiser Permanente (National Center for Injury Prevention and Control, 1995 р.). Вона дозволяє визначити сумарну множинність чинників психотравмуючого несприятливого впливу без урахування його інтенсивності та хронології. Оцінка НДД складається з відповідей на 10 запитань про перших 18 років життя. Оцінюються три категорії жорстокого поводження з дітьми (емоційна, фізична та контактне сексуальне насильство), а також п'ять категорій сімейної дисфункції з батьківського боку: зловживання психоактивними речовинами (далі – ПАР), психічні захворювання, внутрішньосімейне насилля / партнерське (жорстоке, зокрема, щодо сиблінгів), злочинна поведінка, розрив із батьками через розлучення або смерть (Катан, 2018; Anda, 2006; Felitti, 1998). Суб'єкти визначаються як схильні до конкретних чинників, якщо вони відповіли «так» на одне або кілька запитань у цій категорії.

Симптоматичний опитувальник дистресу (SCL-90-R, за Л. Дерогатисом; модифікувала Н. Паніна) призначений для самозаповнення і дає змогу зафіксувати низку психологічних симптомів дистресу: соматизації, obsесивно-компульсивного розладу, міжособистісної сенситивності, депресії, тривожності, ворожості, фобійної тривожності, параноїдальних ідей, психозів (Дембицький, 2015). Також опитувальник забезпечує можливість обчислення трьох індексів психологічного дистресу: глобального індексу тяжкості дистресу, індексу наявного симптоматичного дистресу, загальної кількості виявлених симптомів.

Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (за В. Моросановою) – методика, спрямована на дослідження загального рівня саморегуляції, а також таких компонентів менталітету особистості: планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, самостійності (Моросанова, 2000).

Особистісний опитувальник соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймонд) спрямований на виявлення особливостей особистості та ступеня

її соціально-психологічної адаптації (Методика, 2006). Методика призначена для виявлення особливостей адаптаційного періоду особистості через інтегральні показники «адаптація», «самосприйняття», «прийняття інших», «емоційна комфортність», «інтернальність» (рівень суб'єктивного контролю), «прагнення до домінування».

Методика «Духовний потенціал особистості – 2» (за Е. Помиткіним) вивчає особливості розподілу духовного потенціалу у структурі особистості (у підструктурах спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту та психофізіології), які мають відображатися в таких якісних показниках, як: ідентифікація, децентрація, рефлексія, трансценденція, усвідомлення буттєвої єдності (Помиткін, 2013).

Висновки

Психологічна реадаптація – це процес, спрямований на повторне пристосування людини до умов існування та подолання дезадаптацій, спричинених травмами, насильством, залежностями, деприваціями тощо, у фізичній, когнітивній, емоційній, соціальній і духовній сферах розвитку особистості.

Комплекс засобів психодіагностики перебігу психологічної реадаптації (зокрема, постнаркозалежних дорослих) може включати в себе методики, які досліджують саме ці сфери, серед них: Методика дослідження несприятливого дитячого досвіду (НДД) (за В. Фелітті, Р. Андом), Симптоматичний опитувальник дистресу (SCL-90-R, за Л. Дерогатисом; модифікувала Н. Паніна), опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» (за В. Моросановою), Особистісний опитувальник соціально-психологічної адаптації (за К. Роджерсом, Р. Даймонд), методика «Духовний потенціал особистості – 2» (за Е. Помиткіним).

У перспективі подальшого дослідження планується застосування розглянутого комплексу методик психодіагностики для вивчення особливостей психологічної реадаптації постнаркозалежних дорослих методом становлення здорової врівноваженої особистості через подолання травм, насильства і депривації (за М. Мюррей).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Агарков О. Особливості соціальної роботи з наркозалежними клієнтами : теоретичний аналіз. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління*. 2014. Т. 15. Вип. 281. С. 443–450.
2. Алієв О., Заїка В. Комплексний підхід до соціально-психологічної адаптації учасників антитерористичної операції в Україні. *Соціальна робота в сучасному суспільстві: тенденції, виклики, перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Полтава, 28 лютого 2017 р. Київ : Університет «Україна», 2017. С. 3–7.
3. Алієв О., Заїка В. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій до умов мирного життя: гендерний аспект. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик*

глобального світу : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Полтава, 16–17 травня 2018 р. : у 3-х т. Т. 1. Київ : Університет «Україна», 2018. С. 49–60.

4. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека ; АН СССР, Дальневост. отд-ние, ин-т биол. пробл. Севера ; М-во здравоохранения СССР ; 1-й Моск. мед. ин-т им. И.М. Сеченова. Ленинград : Наука, 1988. 268 с.

5. Блинова О. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». Херсон : Гельветика, 2016. Вип. 3. Т. 1. С. 111–117.

6. Дембицький С., Серета Ю. Симптоматичний опитувальник Леонарда Дерогатиса (SCL-90-R): валідація в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. Київ, 2015. № 4. С. 40–71.

7. Дзюба Т., Коваленко О. Психологія дорослості з основами геронтопсихології : навчальний посібник / наук. ред., авт. передмови і дод. В. Моргун. Київ : ВД «Слово», 2013. 264 с.

8. Ільченко Р. Метод становлення здорової зрівноваженої особистості через подолання наслідків травм, насильства і депривації (за М. Мюррей) як засіб психологічної реадaptaції постнаркозалежних дорослих. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. XI : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Максименка. Вип. 19. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С. 190–208.

9. Караяни А., Сыромятников И. Прикладная военная психология. СПб.: Питер, 2006. 480 с.

10. Катан Е., Карпец В. Опыт жестокого обращения в детстве у наркологических больных и методы его ретроспективной оценки. *Вопросы наркологии*. 2018. № 9. С. 60–79.

11. Методика диагностики социально-психологической адаптации К. Роджерса и Р. Даймонд. *Основы психологии* : практикум / ред.-сост. Л. Столяренко. Изд-е 7-е. Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. С. 505–511.

12. Моргун В., Тітов І. Основи психологічної діагностики : навчальний посібник. 3-е вид. Київ : ВД «Слово», 2013. 464 с.

13. Моросанова В., Коноз Е. Стилевая саморегуляция поведения человека. *Вопросы психологии*. 2000. № 2. С. 118–126.

14. Мюррей М. Метод Мюррей. Пер. с англ. Е. Корневой. Санкт-Петербург : Шандал, 2012. 416 с.

15. Помиткін Е. Методика визначення духовного потенціалу та дослідження психологічних механізмів духовного розвитку «Духовний потенціал особистості – 2». *Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості* : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 113–114.

16. Рибалка В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників : монографія. Київ : Деміург. 1998. 160 с.

17. Рибалка В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.

18. Таточенко С. Психологічні аспекти реадaptaції наркозалежної особистості у рамках програми зменшення шкоди. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Т. XI : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Максименка. Вип. 16. С. 190–202.

19. Федорі Ю. Теоретичний аналіз соціально-психологічної реадaptaції осіб, які перебували в екстремальній ситуації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Психологічна». 2012. Вип. 2 (1). С. 332–330.

20. Філіпов В. Особливості соціальної адаптації та технології регулювання адаптивних процесів. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства* : матеріали III Всеукраїнського науково-практичного круглого столу, Ірпінь, 6 березня 2018 р. ; за заг. ред. О. Льовкіної, Р. Калениченка. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2018. С. 190–195.

21. Харченко С. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 230 с.

22. Цілинко І. Мандалатерапія: діагностичні та психотерапевтичні можливості у роботі з травмою. *Інноваційні технології розвитку психологічних ресурсів особистості* : колективна монографія / відпов. ред. Н. Тавровецька. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 340–348.

23. Чернецька Ю. Соціально-педагогічні аспекти ресоціалізації наркозалежної молоді. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : збірник наукових праць. Харків, 2012. № № 30–31. С. 290–295.

24. Чернецька Ю. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.05. Старобільськ : ЛНУ імені Т. Шевченка, 2016. 522 с.

25. Чирко В., Демина М. Очерки клинической наркологии (Наркомании и токсикомании: клиника, течение, терапия). Москва : Медпрактика, 2002. 238 с.

26. Шумейко А. Види реадaptaції і психореабілітації учасників бойових дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 21. С. 220–229.

27. The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood: A convergence of evidence from neurobiology and epidemiology / R. Anda et al. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*. 2006. Vol. 256. P. 74–186. DOI:10.1007/s00406-005-0624-4 (дата звернення: 15.07.2019).

28. Derogatis L., Lipman R., Covi L. SCL-90: An Outpatients Psychiatric Rating Scale-Preliminary Report. *Psychopharmacology Bulletin*. 1973. № 1. P. 13–28.

29. Murray M. Prisoner of another war: a remarkable journey of healing from childhood trauma. Berkeley, Calif. : Page Mill Press, 1991. 244 p.

30. Murray M. The Murray Method. *Vivo Publications*. 2012. 344 p.

31. Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study / V. Felitti et al. *American Journal of Preventive Medicine*. 1998. № 14 (4). P. 245–258. DOI: 10.1016/S0749-3797(98)00017-8 (дата звернення: 15.07.2019).

REFERENCES:

1. Agarkov O.A. (2014). Osoblyvosti sotsialnoi roboty z narkozalezhnymy kliientamy: teoretychnyi analiz [Features of social work with drug addicted clients: theoretical analysis] *Suchasni suspilni problemy u vymiri sotsiologii upravlinnia – Modern social problems in the dimension of sociology of management*, 15, 281, 443–450 [in Ukrainian].

2. Aliyev O.S., Zaika V.M. (2017). Kompleksnyi pidkhid do sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii uchasykiv antyterrorystychnoi operatsii v Ukraini [An integrated approach to the socio-psychological adaptation of antiterrorist operations in Ukraine] *Sotsialna robota v suchasnomu suspilstvi: tendentsii, vykyky, perspektyvy: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. – Social Work in Modern Society: Trends, Challenges, Prospects: Materials of the All-Ukrainian Sciences.-Pract. Conf.* (pp. 3–7). Kyiv: University “Ukraine” [in Ukrainian].

3. Aliyev O.S., Zaika V.M. (2018). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia uchasykiv boiovykh dii do umov myrnoho zhyttia: hendernyi aspekt [Socio-psychological adaptation of participants in military operations to the conditions of peaceful life: the gender aspect] *Innovatsiyni potentsial ta pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: vykyk hlobalnoho svitu: materialy Mizhn. nauk.-prakt. konf. – Innovative potential and legal support of socio-economic development of Ukraine: the challenge of the global world: materials Int. scientific-practical Conf.* (Vols. 1), (pp. 49–60). Kyiv: University “Ukraine” [in Ukrainian].

4. Berezin F.B. (1988). Psykhycheskaia y psykhofyziolohycheskaia adaptatsiia cheloveka [Mental and psychophysiological human adaptation] Leningrad: Nauka. Leningradskoe otdelenie [in Russian].

5. Blynova O.Ye. (2016). Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia vymushenykh mihrantiv: pidkhody i problem vyvchennia fenomena akulturatsii [Socio-psychological adaptation of forced migrants: approaches and problems of the study of the phenomenon of acculturation] *Naukovyivisnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, 1, 111–117 [in Ukrainian].

6. Dembytskyi S., Sereda Yu. (2015). Symptomatychnyi opytuvalnyk Leonarda Derohatysa (SCL-90-R): validyziatsiia v Ukraini [Symptomatic questionnaire by Leonard Desogotis (SCL-90-R): Validation in Ukraine] *Sociologija: teoriia, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 4, 40–71 [in Ukrainian].

7. Dziuba T.M., Kovalenko O.H. (2013). Psykholohiia doroslости z osnovamy herontopsykholohii [Psychology of a dolescence with the basics of gerontopsychology] Kyiv: VD “Slovo” [in Ukrainian].

8. Ilchenko R.M. (2019). Metod stanovlennia zdorovoi vrinovazhenoi osobystosti cherez podolannia naslidkiv travm, nasystva i deprivatsii (za M. Miurrei) yak zasib psykholohichnoi readaptatsii postnarkozalezhnnykh doroslykh [Method of formation of a healthy balanced personality through overcoming the consequences of injuries, violence and deprivation (by M. Murray) as a means of psychological rehabilitation of post-hereditary adults] *Aktualni problemy psykholohii: Zb. nauk. prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti – Actual problems of psychology: Coll. Sciences. Proceedings of the GS Psychology Institute Kostyuk NAPN of Ukraine: Psychology of personality. Psychological assistance to the individual*, 19, 190–208 [in Ukrainian].

9. Karayani A.G., Syromyatnikov I.V. (2006). Prikladnaja voennaja psihologija [Applied military psychology] St. Petersburg: Piter [in Ukrainian].

10. Katan E.A., Karpets V.V. (2018). Opyt zhestokogo obrashhenija v detstve u narkologicheskikh bol’nyh i metody ego retrospektivnoj ocenki [The experience of child hood abuse indrugaddicts and methods for its retrospective evaluation] *Voprosy narkologii – Substance Abuse Issues*, 9, 60–79 [in Russian].

11. Stoljarenko L.D. (Eds.). (2006). Metodika diagnostiki social’no-psihologicheskoi adaptatsii K. Rodzhersa i R. Dajmond [Diagnostic Technique of Socio-Psychological Adaptation by K. Rogers and R. Diamond]. *Osnovy psihologii: Praktikum – Fundamentals of Psychology: Workshop.* (pp. 505–522). Rostov n / D: Phoenix [in Russian].

12. Morhun V.F., Titov I.H. (2013). Osnovi psihologichnoi diagnostiki. Navch. posib. [Basics of psychological diagnostics. Teaching manual] Kyiv: VD “Slovo” [in Ukrainian].

13. Morosanova V.I., Konoz E.M. (2000). Stilevaja samoreguljacija povedenija cheloveka [Styled self-regulation of human behavior] *Voprosy psihologii – Psychology issues*, 2, 118–126 [in Russian].

14. Mjurrej M. (2012). Metod Mjurrej [Murray Method] St. Petersburg: Shandal [in Russian].

15. Pomitkin E.O. (2013). Metodyka vyznachennia dukhovnoho potentsialu ta doslidzhennia psykholohichnykh mekhanizmiv dukhovnoho rozvytku “Dukhovnyi potentsial osobystosti – 2”. [Method of determination of spiritual potential and research of psychological mechanisms of spiritual development “Spiritual potential of personality – 2”] *Psikhologichna diagnostika duhovnoho potentsialu osobystosti : posibnik – Psychological diagnosis of the spiritual potential of the individual: a guide*. Kirovograd : Imeks-LTD. (pp.113–114) [in Ukrainian].

16. Rybalka V.V. (1998). Osobystisnyi pidkhid u ppoifilnomu navchanni stapshoklasnykiv: monohrafiia [A personal approach to the study of stateless students: Monogapia] Kyiv: Demiurg [in Ukrainian].

17. Rybalka V. (2009). Psykholohichna profilaktyka suitsydalnykh tendentsii problemnoi osobystosti [Psychological prophylaxis of suicidal tendencies of problem personality] Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].

18. Tatchenko S. A. (2017). Psykholohichni aspekty readaptatsii narkozaleznoi osobystosti u ramkakh prohramy zmenshennia shkody [Psychological aspects of drug addiction rehabilitation within the framework of harm reduction program] *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti – Actual Problems of Psychology: Collection of Scientific Papers of the GS Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine: Psychology of Personality. Psychological assistance to the individual*, 16, 190–202 [in Ukrainian].

19. Fedori Ju. S. (2012). Teoretychnyi analiz sotsialno-psykholohichnoi readaptatsii osib, yaki perebuvaly v ekstremalnii sytuatsii [Theoretical analysis of socio-psychological re-adaptation of persons who were in extreme situations] *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykholohichna – Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. The series is psychological*, 2(1), 332–330 [in Ukrainian].

20. Filipov V.K. (2018). Osoblyvosti sotsialnoi adaptatsii ta tekhnolohii rehuliuвання adaptivnykh protsesiv [Features of social adaptation and technology of adaptive processes regulation] *Aktualni problemy psykholohichnoi ta sotsialnoi adaptatsii v umovakh kryzovoho suspilstva: materialy III Vseukrainskoho naukovykh-praktychnoho kruhloho stolu – Topical Problems of Psychological and Social Adaptation in Crisis Society: Materials of the Third All-Ukrainian Scientific and Practical Round Table*. (pp. 190–195). Irpin: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].

21. Harchenko S. Ja. (2006). Sotsializatsiia ditei ta molodi v protsesi sotsialno-pedahohichnoi diialnosti: teoriia i praktyka: monohrafiia [Socialization of children and youth in the process of social-pedagogical activity: theory and practice: monograph]. Luhansk: Alma-mater [in Ukrainian].

22. Tsilynko I.O. (2019). Mandalaterapiia: diahnostychni ta psykhoterapevtychni mozhyvosti u roboti z travmoiu [Mandala Therapy: Diagnostic and Psychotherapeutic Ability to Work with a Trauma] *Innovatsii nitekhnolohii rozvytku psykholohichnykh resursiv osobystosti: kolekt. monohrafiia – Innovative technologies of development of psychological resources of the personality: a set. Monograph*. (pp. 340–348). Kherson: Vyd-vo FOP Vyshemyrskyi V.S. [in Ukrainian].

23. Chernetska Yu.I. (2012). Sotsialno-pedahohichni aspekty resotsializatsii narkozaleznoi molodi [Socio-pedagogical aspects of re-socialization of drug-dependent youth] *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity: zb. nauk. pr. – Problems of engineering and pedagogical education: Coll. Sciences. Ave*, 30–31, 290–295 [in Ukrainian].

24. Chernetska Yu.I. (2016). Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z resotsializatsii narkozaleznykh v umovakh reabilitatsiinykh tsestriv [Theory and practice of socio-pedagogical work on the re-socialization of drug addicts in conditions of rehabilitation centers]. *Doctor's thesis*. Starobilsk: LNU imeni T. Shevchenko [in Ukrainian].

25. Chirko V.V., Demina M.V. (2002). Ocherki klinicheskoy narkologii (Narkomanii i toksikomanii: klinika, techenie, terapija) [Essay on Clinical Addiction Medicine (Drug and Substance Abuse: Clinic, Current, Therapy)] Moscow: Med-praktika [in Russian].

26. Shumejko A.P. (2017). Vidi readaptatsii i psihoreabilitatsii uchastnykiv bojovih dij [Types of rehabilitation and psycho-rehabilitation of participants in hostilities] *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats – Problems of extreme and crisis psychology: a collection of scientific works*. (Vols. 21), (pp. 220–229) [in Ukrainian].

27. Anda R.F., Felitti V.J., Bremner J.D., Walker J.D., Whitfield C., Perry B.D., Giles W.H. et al. The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood: A convergence of evidence from neurobiology and epidemiology. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*. 2006. Vol. 256. PP. 74–186.

28. Derogatis L.R. SCL-90: An Outpatients Psychiatric Rating Scale—Preliminary Report / L. R. Derogatis, R. S. Lipman, L. Covi. *Psychopharmacology Bulletin* / 1973. 1. P. 13–28.

29. Murray M. Prisoner of another war : a remarkable journey of healing from childhood trauma. Berkeley, Calif.: PageMill Press. 1991. 244 p.

30. Murray M. The Murray Method. Vivo Public. 2012. 344 p.

31. Felitti, Vincent J; Anda, Robert F; et al. Relationship of Childhood Abuse and Household Dysfunction to Many of the Leading Causes of Death in Adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*. 1998. № 14 (4). P. 245–258.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2019.

The article was received 29 July 2019.